

VYTAUTAS KARDELIS
Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ KALBOS SALOS: PROBLEMINIAI ASPEKTAI

§ 1. Vienas iš svarbiausių lietuvių dialektologijos barų buvo ir tebėra lietuvių kalbos plotų ne Lietuvos teritorijoje tyrimas. Nuveikta tikrai daug, padaryta labai svarbių ir neabejotiną mokslinę ir išliekamąją vertę turinčių darbų. Pažvelgus į A. Romančiuk sudarytą bibliografiją (1998: 215–230) matyti daugiau nei 200 pozicijų. Į šį sąrašą pateko darbai tik iki 1998 m., o per 15 metų iki šių dienų bibliografija dar gerokai pasipildė.

Tačiau šio straipsnio tikslas nėra apžvelgti ir įvertinti iki šiol padarytus darbus. Jame norėtusi sustoti ties keliais bendresnio pobūdžio dalykais, kurie aiškėja peržvelgus lietuvių kalbos arealams ne Lietuvos teritorijoje skirtus darbus. Tad straipsnyje bus susitelkta ties dviem aspektais: a) terminologiniu, b) klasifikaciniu. Pirmasis aspektas lietuvių dialektologų darbuose buvo svarstomas. Tačiau antrasis, galima sakyti, nesusilaukė didelio dėmesio. Tačiau ne tik lietuvių dialektologijos, bet ir platesniame kontekste jis yra gana svarbus ir vertas aptarti.

TERMINOLOGIJOS DALYKAI

§ 2. Vienas iš lietuvių dialektologijos ypatumų yra terminologija, tiksliau tariant, smarkiai sinonimiškas kai kurių terminų vartojimas. Tipiškas pavyzdys yra klasifikaciniai terminai *tarmė*, *patarmė*, *šnektą*, *pašnektė*. Teoriškai žiūrint, sistema aiški ir logiška. Praktiškai imant, visi terminai persipynę tarpusavyje. Kartais sunku suvaikyti, kokią reikšmę turi vienas ar kitas terminas – klasifikacinę, geografinę, ar apima abu aspektus (plg. dar Kardelis 2009: 29–31). Panaši padėtis yra ir su lietuvių kalbos plotų ne Lietuvos teritorijoje įvardijimu.

Pavarčius svarbesnius ir žinomesnius šios srities dialektologų darbus susidarė visa grupelė skirtingų terminų. Vaizdumo dėlei jie sudėti į lentelę ir surikiuoti daugiau mažiau chronologine tvarka.

NR.	TERMINAS	AUTORIUS, METAI
1.	<i>pakraščių tarmės</i>	Zinkevičius 1966, 24–31; 2002, 473
2.	<i>pakraštinės tarmės</i>	„
3.	<i>pakraščių lietuvių kalba</i>	„
4.	<i>pakraštinės izoliuotos lietuvių šnektos</i>	„
5.	<i>lietuvių kalbos sala (salos)</i>	Zinkevičius 1966, 24–31; 1993; 2005; Vidugiris 1972; 1989, 39; Garšva 1989, 12; Kindurytė-Sivickienė 1989, 123; Razmukaitė 1989; Lipskienė 1989; Mikulėnienė 1993; Tuomienė 2010; Vaitkevičius 2011; Matulevičienė 2011
6.	<i>izoliuotos lietuvių kalbos tarmės</i>	Grinaveckienė 1973, 221

7.	<i>pakraščių šnektos</i>	Garšva 1989, 12–38; 2005; Morkūnas 1989, 92
8.	<i>paribio šnektos</i>	Garšva 1989, 12–38; 2005; Vidugiris 1989, 39–40
9.	<i>periferinės lietuvių tarmių salos</i>	Grumadienė 1989, 84
10.	<i>periferinės tarmės</i>	LKK 1989; Grumadienė 1989, 84; Morkūnas 1993, 4–7; LKE 1999, 474–479; 2008, 404–409
11.	<i>periferinės šnektos</i>	Garšva 1989, 12–38; LKK 1993; Trumpa 1998; 2008; Garšva 2002; Tuomienė 2006; 2009; 2010; Urbanavičienė 2006; Aliūkaitė 2012
12.	<i>užribio lietuvių šnektos</i>	Garšva 2008; 2012; Kačerauskienė 2008
13.	<i>izoliuoti kalbos plotai</i>	Garšva 1989, 12

Taigi susidarė 13 terminų būrelis. Dar galima atkreipti dėmesį į tai, kad skirtingus terminus vartoja tie patys autoriai. Susidūrus su tokia įvairove pagrįstai kyla klausimas, ar šie skirtingi terminai žymi skirtingas sąvokas, ar vieną ir tą pačią. Taip pat nelabai aišku, koks yra tų sąvokų (ar sąvokos) santykis su objektu.

Peržvelgus literatūrą, kur aptinkami minėtieji terminai, matyti du dalykai:

a) visur čia kalbama apie tą patį objektą – ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, bet gretimose kaimyninėse šalyse esančius lietuvių kalbos plotus;

b) niekur nepateikiama išvardytais terminais žymimos sąvokos apibrėžtis, išskyrus K. Morkūno straipsnį (1993: 4–7) ir taip pat jo rašytą *Lietuvių kalbos enciklopedijos* straipsnį „Periferinės tarmės“ abiejuose leidimuose (1999: 474–479; 2008: 404–409).

Kadangi terminas *periferinės tarmės* yra pakliuvęs į *Lietuvių kalbos enciklopediją* (1999: 474–479; 2008: 404–409) ir turi tam tikrą teorinį pagrindimą (žr. Morkūnas 1993: 4–7), tai galima manyti, kad jis turėtų būti įsiteisinęs mokslinėje apyvartoje. Tačiau konkretūs atvejai rodo, kad taip nėra. Suprantama, kad terminologinis margumynas nėra geras dalykas, nes pažeidžiamas vienareikšmiškumo principas, taip pat nusižengiama aiškumo ir tikslumo principams (plg. Суперанская, Подольская, Васильева 1989: 126–133). Tačiau svarbiausias dalykas ne aptarta įvairovė. Jos kiekvienas tyrėjas gali nesunkiai išvengti vartodamas tik vieną, galima sakyti, įteisintą terminą *periferinės tarmės*. Svarbesnis čia kitas klausimas – ar iš tiesų šis terminas yra tinkamiausias lietuvių kalbos plotams ne Lietuvos Respublikos teritorijoje įvardyti. Juk aiškiai matyti, jog su juo, be kitų, konkuruoja ir terminas *lietuvių kalbos salos*.

§ 3. Atrodo, kad sąvoka ‘periferinės tarmės’ pirmą kartą pasirodė 1989 m. *Lietuvių kalbotyros klausimų* XVIII tome (plg. įžangą, skyriaus pavadinimą „Periferinių šnektų ryšiai su gretimomis kalbomis“, A. Romančiuk sudarytą „Lietuvių kalbos periferinių tarmių tyrinėjimo literatūros rodyklę“ (1998: 215–230), taip pat šiame tome išspausdintus K. Garšvos, L. Grumadienės straipsnius). Tačiau sąvokos apibrėžtis čia nebuvo pateikta. Kiek vėliau buvo publikuotas K. Morkūno straipsnis (1993: 4–7), skirtas būtent terminologijos problematikai. Straipsnio esmė ta, kad jame autorius dialektologinėje apyvartoje pasiūlė įteisinti terminą *periferinės tarmės*. Toks reikalas, kaip galima spręsti iš straipsnio, atsirado dėl to, kad lietuvių dialektologijos darbuose

dažnai vartojami skirtingai terminai, pvz.: *paribio/paribių tarmės* (resp. *šnektos*), *pakraščių tarmės*. K. Morkūno nuomone, „pirmasis iš jų – *paribio/paribių tarmės* – ne visada aiškiai pasako, apie ką kalbama: dabartinės Lietuvos teritorijos pakraščių tarmės, už Lietuvos sienų kitose valstybėse esančias artimiausias tarmes, buvusių etninių lietuvių žemių pakraščių tarmes ar pan. Antrasis terminas – *pakraščių tarmės* – mažiau asocijuojasi su administracinėmis, politinėmis ar kt. ribomis ir daugeliu atvejų gali būti termino *periferinės tarmės* sinonimas“ (1993: 4–7). Toliau tame pačiame straipsnyje K. Morkūnas pateikia ir dar vieną termino *periferinės tarmės* interpretacijos galimybę: *periferinės tarmės* gali būti skiriamos turint galvoje jų santykį su ta tarme (centrine), kurios pagrindu susiformavo bendrinė kalba (ten pat, 7).

Aiškiausia sąvokos ‘periferinės tarmės’ apibrėžtis yra pateikta *Lietuvių kalbos enciklopedijos* leidimuose (1999: 474–479; 2008: 404–409). Plg.: „periferinės tarmės – pakraščių tarmės ar šnektos, daugiau ar mažiau atitrūkusios nuo vientiso savos kalbos ploto, silpniau veikiamos bendrinės kalbos, tiesiogiai susiduriančios su svetimomis kalbomis. Daugelis šių tarmių atstovų yra dvikalbiai ar daugiakalbiai. Tokiomis lietuvių kalbos tarmėmis dažniausiai laikomos senosios lietuvių etninės teritorijos pakraščių šnektos, savo svarbiausiomis fonetikos ir kitomis ypatybėmis paprastai sudarančios vientiso lietuvių kalbos ploto artimiausių tarmių tęsinį“ (2008: 404). Tačiau skyrelio apie periferines tarmes pabaigoje sakoma, kad „Periferinėmis kartais vadinamos ir vientisame kalbos plote esančios didesnių tarmių pakraščių šnektos, turinčios daug gretimų tarmių ypatybių“ (2008: 408).

§ 4. Matyti, kad pacituotose apibrėžtyse vis dėlto yra tam tikrų nenuoseklumų. Todėl kyla klausimas, ar *periferinių tarmių* atveju tinkamai abstrahuoti esminiai ir skiriamieji su objektu susijusios sąvokos požymiai, ar tinkama sąvokos apibrėžtis ir ar tinkamai parinktas sąvokos žymiklis – terminas. Jau kelis kartus buvo minėta, kad sąvokos ‘periferinės tarmės’ objektas yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, bet gretimose kaimyninėse šalyse esantys lietuvių kalbos plotai. Svarbiausi šios sąvokos požymiai, kuriais remiantis suformuluota sąvokos apibrėžtis LKE, yra šie:

- a) atitrūkimas nuo vientiso savos kalbos ploto;
- b) bendrinės kalbos poveikis;
- c) svetimų kalbų įtaka;
- d) senoji lietuvių etninė teritorija;
- e) kalbinis vientiso lietuvių kalbos ploto artimiausių tarmių tęsinys.

Tokie sąvokos ‘periferinės tarmės’ turinį sudarantys požymiai, žinoma, gali būti išskirti. Taip pat visiškai įmanoma ir tokia šios sąvokos apibrėžtis, kokia pateikiama LKE. Tačiau ir pati sąvoka ‘periferinės tarmės’, ir ypač jos žymiklis, arba terminas *periferinės tarmės* vargu ar yra vykusiai parinktas. Svarbiausia priežastis, dėl kurios galima priekaištauti, yra ta, jog jau pati sąvoka yra

nevienareikšmė. Tą įrodo minėto K. Morkūno straipsnio pradžioje esantis teiginys, kad sąvoka 'periferinės tarmės' gali būti suprantama „ir geografiniu, ir administraciniu ir grynai lingvistiniu požiūriu“ (1993: 4). Vien jau pasirinkta nevienareikšmė sąvoka lemia, kad ir jos apibrėžtis, ir žymiklis taip pat bus nevienareikšmiai. Iš tikrųjų taip ir yra, nes, anot LKE, „Periferinėmis kartais vadinamos ir vientisame kalbos plote esančios didesnių tarmių pakraščių šnektos, turinčios daug gretimų tarmių ypatybių“ (2008: 408). Vadinasi, čia ta pati sąvoka yra susijusi su skirtingais objektais. Pasirinktas terminas *periferinės tarmės* ne itin geras ir dar dėl dviejų priežasčių:

a) paprastai sąvokos 'periferija, periferinis' asocijuojasi su centru ir pakraščio santykiuⁱ. Tačiau tada kyla klausimas, ar ši sąvoka yra geografinė, ar lingvistinė. Jeigu jina lingvistinė, tai koks yra tikslus jos turinys;

b) straipsnio pradžioje buvo užsiminta, kad lietuvių dialektologijoje 'tarmės' ir 'šnektos' sąvokos tarpusavyje persipynusios ir dažnai nemotyvuotai vartojamos sinonimiškai. Tai irgi neprideda prie to, kad šias sąvokas žymintis terminas *periferinės tarmės* ir jo sinonimas *periferinės šnektos* bus vienareikšmis. Be to, kaip jau minėta, greta šių sinonimiškai gali būti vartojamas ir terminas *pakraščių tarmės*.

§ 5. Panaikinti šiuos terminologinius nelygumus galima visai nesunkiai. Tereikia kalbamąjį objektą – ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, bet gretimose kaimyninėse šalyse esančius lietuvių kalbos plotus – susieti su kita sąvoka, būtent su 'kalbos sala'. Mokslinėje apyvartoje ši sąvoka irgi matoma (plg. lentelę), tačiau iki šiol jos, regis, niekas nemėgino kaip nors apibrėžtiⁱⁱ. Taip pat nėra įsiteisėjęs ir šią sąvoką žymintis terminas. Bene vienintelė išimtis čia yra V. Vaitkevičius, bandęs apibrėžti 'Gervėčių salos' sąvoką, jos apibrėžtyje išskeldamas kalbinį, kultūrinį ir geografinį (gamtinį) požymius (2011: 17–34; ypač 17–18 ir 30–31). Taigi šį mėginimą galima plėtoti toliau ir nurodyti tokius svarbiausius sąvokos 'kalbos sala' požymius:

- a) geografinis: visiška geografinė atskirtis nuo pagrindinio kalbos plotoⁱⁱⁱ;
- b) teritorinis: konkrečias ribas turintis plotas kur kas didesnėje kitos šalies teritorijoje ir kitos kalbos (kalbinės bendruomenės) apsuptyje^{iv};
- c) izoliacinis: tas plotas didesnėje kitos kalbos teritorijoje visada yra kalbinė mažuma, patirianti fizinę, kalbinę ir kultūrinę izoliaciją^v;
- d) asimiliacinis: supanti kita kalbinė bendruomenė kalbinę mažumą asimiliuoja kalbiškai, kultūriškai ir etniškai^{vi};
- e) (socio)lingvistinis: unikali vidinė kalbos raida, dinamiški kalbiniai kontaktai su supančia kalba; interferencija ir kalbų kontaktai^{vii}.

Remiantis išvardytais požymiais galima suformuluoti tokią sąvokos 'kalbos sala' apibrėžtį^{viii}:
kalbos sala – nuo pagrindinio kalbos ploto geografiškai visiškai atsiskyrusi, konkrečias geografines ribas

turinti kalbinė bendruomenė, gyvenanti kur kas didesnėje kitos šalies teritorijoje ir sudaranti čia kalbinę mažumą, apsupta svetimos kalbinės bendruomenės ir fiziškai, kalbiškai bei kultūriškai izoliuojama nuo pagrindinio ploto, asimiliuojama kalbiškai ir sociokultūriškai, turinti unikalią vidinę kalbos raidą, taip pat dinamiškais kalbiniais kontaktais susijusi su supančia kalba. Šiuo atveju turbūt bus patogiausia, kad sąvokos žymiklis sutaptų su pačia sąvoka. Vadinasi sąvokai 'kalbos sala' žymėti galima siūlyti *kalbos salos* terminą.

Bene svarbiausias teikiamo termino *kalbos sala* privalumas būtų tas, kad jis yra vienareikšmis. Jokių nereikalingų asociacijų, regis, nekelia nei pirmoji, nei antroji termino dalis. Be to, labai panašūs terminai vartojami ir užsienio kalbininkų darbuose. Kaip pavyzdį galima nurodyti vokiečių kalbotyros darbus, nes vokiečių kalbotyra išugdė bene didžiausią ir stipriausią *kalbos salų* tyrimo kryptį. Vokiškoje terminologijoje būtent toks terminas – *Sprachinsel* – ir yra įsigalėjęs (žr. Metzler Lexikon Sprache 2005: 619 ir toliau nurodomą vokišką literatūrą). Rusų kalbininkų darbuose ir lingvistiniuose žodynuose, kiek jų teko pažiūrėti, dažniausiai vartojamas terminas *островной диалект* (kai kuriuose žodynuose greta *островной диалект* skliaustuose parašoma ir *остров языковой*) (žr. Жеребило 2011^{ix}), dar plg. *островные литовские говоры* (Гаршва, Поляков 1989: 99). Tačiau lingvistinėje apyvartoje sukasi ir terminas *языковой остров* (plg. pavyzdžiui, Столярова 2010). Kitų šalių kalbininkų darbuose *kalbos salos* terminas arba visai, arba beveik nevartojamas, tačiau tai daugiausiai priklauso nuo to, kad tokie tyrimai nelabai intensyviai vykdomi (žr. Földes 2006: 324).

Nesileidžiant į išsamų vokiško (taip pat rusiško) termino aptarimą ir jo atsiradimo istoriją^x, galima tik nurodyti kelis svarbesnius vokiečių kalbininkų darbus (žr. Wiesinger 1980: 491–500; Hutterer 1982: 178–189; Mattheier 1994: 333–348; 2002: 131–141; Földes 2006: 321–341; Rosenberg [Linguistik online 13, 1–37^{xi}](#)). Dar reiktų pasakyti, kad iš pradžių apibrėžtyse vyravo geografinis ir teritorinis požymiai, tačiau ilgainiui juos papildė sociolingvistiškai ir sociokultūriškai orientuoti požymiai (žr. Földes 2006: 321–327)^{xii}.

Apibendrinant šią terminologinę dalį reikia pasakyti dar vieną dalyką. Priklausomai nuo to, ar:

a) galvoje turima kalba X apskritai ir nėra skirtumo, ar kalbama apie tarmių, ar apie bendrinės kalbos sistemą ir b) kalbama tik apie tarmines sistemas, terminą galima diferencijuoti. Pirmu atveju tiktų vartoti bendresnio pobūdžio terminą *X kalbos sala*, antruoju – terminą *X kalbos tarmės sala*.

KLASIFIKACIJOS DALYKAI

§ 6. Antrasis probleminis klausimas, susijęs su lietuvių kalbos salomis, yra salų klasifikacija. Visame *lietuvių kalbos salų* tyrimo kontekste, kaip matyti, šiek tiek buvo svarstomi tik terminologijos dalykai (plg. jau minėtą K. Morkūno publikaciją). Tačiau nėra nė vieno atskiro

teorinio pobūdžio darbo, kuriame būtų aptariami *kalbos salų* tyrimo metodikos principai, aptariamoms tyrimo kryptys ir uždaviniai. Kitaip tariant, *kalbos salų* tyrimas yra įsipynęs į bendrą lietuvių dialektologijos metodologinį audinį ir iš jo ryškiau neišsiskiria. Tačiau užsienio lingvistų patirtis ir darbai rodo, kad *kalbos salų* tyrimai be teorinio pagrindo neapsieina. Be to, atsižvelgiant į nevienodą *kalbos salų* susiformavimo pobūdį svarbu jų tyrimui pasirinkti ir atitinkamus metodus, nes ne visi jie vienodai tinka visais atvejais. Todėl svarbi darosi ir *kalbos salų* klasifikacija. Kadangi lietuvių kalbotyroje, kaip minėta, mėginimų skirstyti *kalbos salas* nebuvo, remiantis užsienio (ypač vokiečių) kalbininkų tyrimais, galima pamėginti pateikti kalbos salų klasifikacijos modelį. Tiesą sakant, išsamios ir vientisos *kalbos salų* klasifikacijos peržiūrėtoje vokiškoje ir rusiškoje literatūroje taip pat nepavyko aptikti. Todėl čia siūloma klasifikacija bus bendresnio pobūdžio, neišleidžiant iš akių visų galimų modelių, net jei dalis iš jų būtų vien teorinio pobūdžio ir neparemti konkrečiais pavyzdžiais.

§ 7. Prieš pradėdant klasifikuoti būtina pasirinkti tam tikrus klasifikavimo pagrindus. Pačia bendriausia prasme galima būtų skirti du svarbiausius – tai:

- 1) lingvistiniai klasifikacijos kriterijai;
- 2) ekstralingvistiniai klasifikacijos kriterijai.

Taip pat klasifikuojant reikėtų atsižvelgti į:

- a) sinchroninę padėtį,
- b) diachroninę salų formavimosi situaciją.

Toliau jau galima remtis konkretesniais kriterijais, kuriuos diktuoja konkretūs pavyzdžiai. Tačiau reikia pasakyti, kad ekstralingvistinio ir lingvistinio klasifikacijos kriterijų griežtai atskirti negalima. Jie vis dėlto yra glaudžiai tarpusavyje susiję ir sudaro tam tikrą vienovę, kur vienais atvejais svarbesnis gali būti vienas, o kitais atvejais – kitas kriterijus, nelygu klasifikuojamieji objektai.

SINCHRONINĖ KALBOS SALŲ KLASIFIKACIJA

§ 8. Sinchroniškai klasifikuojant *kalbos salas* taip pat reikia pasirinkti atitinkamus kriterijus. Jie galėtų būti du:

- a) lingvistiniai požymiai; čia svarbiausias aspektas būtų kalbų santykis^{xiii};
- b) ekstralingvistiniai požymiai, kur svarbiausias būtų geografinis, arba teritorinis aspektas.

Taikant šiuos kriterijus *kalbos salas* galima skirti į dvi dideles grupes:

- 1) vidines kalbos salas;
- 2) išorines kalbos salas.

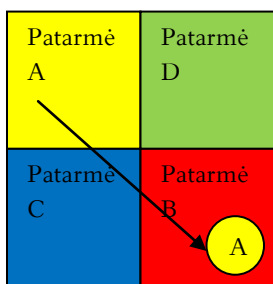
§ 9. Atsižvelgiant į ekstralingvistinius ir lingvistinius požymius *vidinių kalbos salų* struktūra iš principo gali būti dvejopa. Viena vertus, kalbos X teritorijoje gali plytėti tos pačios kalbos X atmainos (t. y. tarmės ir netarminė kalba^{xiv}), neišinančios už jos ribų. Turint galvoje šių atmainų lingvistinę ir geografinę sąveiką, tokias *vidines kalbos salas* galima grupuoti atsižvelgiant į: a) tarmių tarpusavio santykius, b) netarminės kalbos ir tarmių santykius. Tai būtų I-asis *vidinių kalbos salų* tipas. Galima skirti tokias tris šio tipo grupes:

- 1)(pa)tarmės A sala (pa)tarmės B plote;
- 2)netarminės kalbos sala (pa)tarmės X plote;
- 3)(pa)tarmės X sala netarminės kalbos plote.

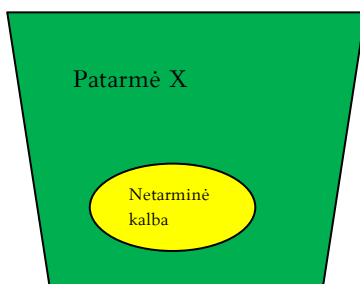
Konkretūs pavyzdžiai. Nemažai įvairių pirmojo atvejo pavyzdžių galima aptikti rusų kalbos plote: Pavolgyje, Prieuralėje, Sibire (išsamiau žr. Баранникова 1975). Tokių atvejų yra ir vokiečių kalbos teritorijoje, pavyzdžiui, Pfalzo tarmės salos Žemutinio Reino teritorijoje: Pfalzdorf, Louisendorf, Neulouisendorf (plačiau žr. Honnen, Forstreuter 1994)^{xv}.

Teoriškai įmanomas variantas, kad kurios nors (pa)tarmės plote gali susiformuoti ir netarminės kalbos sala. Žiūrint į Lietuvos situaciją tokios salos galėtų būti didieji miestai patarmių teritorijose, kur tarminis kalbėjimas darosi periferinis ar yra visai išnykęs. Konkretesnis pavyzdys, regis, galėtų būti Jonava, esanti vakarų aukštaičių šiauliškių plote, bet neišlaikiusi tarminio kalbėjimo^{xvi}.

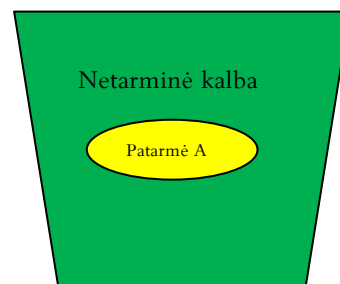
Teoriškai įmanomas ir trečiasis variantas, kai patarmę apsupa netarminės kalbos plotas. Tačiau kokių nors aiškesnių pavyzdžių dabar nepavyks nurodyti. I tipo vidines kalbos salas galima pavaizduoti schema.

1 pav. I tipo 1 grupės modelis

2 pav. I tipo 2 grupės modelis

3 pav. I tipo 3 grupės modelis

§ 10. Kita vertus, X kalbos teritorijoje gali būti ir kitos kalbės Y ar net kelių skirtingų kalbų (T, Z) plotai. Tai būtų II-asis *vidinių kalbos salų* tipas. Jį smulkiau galima būtų klasifikuoti atsižvelgiant į konkrečias kalbas, kurios tas salas sudaro.

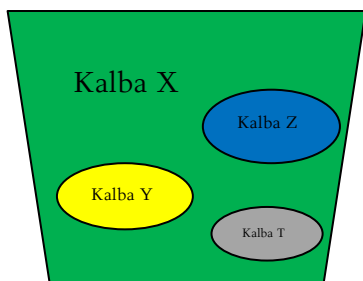
Konkretūs pavyzdžiai: vokiečių kalbos plote sorbų kalbos salos; Rusijoje – vokiečių kalbos salos, finougrų kalbų salos; Italijoje – vokiečių kalbos salos, slovėnų kalbos salos ir t. t.

Jeigu pažvelgsime į lietuvių kalbos plotą, slavų kalbų atmainomis kalbančių arealų bus matyti apie Gaidę, Pūškas, Turmantą, Pabradę; išsiskiria ir Visaginas – rusakalbių sala (išsamiau apie kalbų vartojimą vilniškių patarmės plote žr. Kardelis 2013^b)^{xvii}.

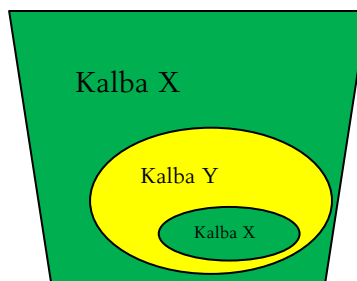
Tačiau lietuvių kalbos plotas *vidinių kalbos salų* atžvilgiu yra unikalus, nes konkretus pavyzdys rodo, kad gali būti išskirta dar viena II-ojo tipo *kalbos salų* grupė. Tas pavyzdys yra Dieveniškių pusiasalis. Geografiškai žiūrint, jis priklauso lietuvių kalbos teritorijai. Tačiau jį supa slavų kalbų atmainų plotas, kuris, sinchroniškai žiūrint, pats yra II-ojo tipo *kalbos sala* lietuvių kalbos teritorijoje. Taigi lingvistiškai vertinant, Dieveniškių arealas yra savotiška „sala saloje“ – lietuvių kalbos arealas slavų kalbų atmainų areale. Taigi II-ojo tipo *kalbos salų* grupės galėtų būti dvi:

- 1) kalbės Y, T, Z kalbės X teritorijoje;
- 2) kalbės X sala, plytinti kalbės Y, esančios tos pačios kalbės X teritorijoje, plote.

II tipo vidines kalbos salas galima pavaizduoti schema.

4 pav. II tipo 1 grupės modelis

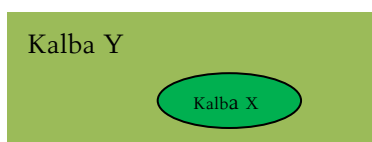
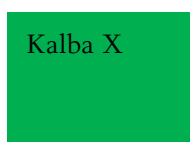
5 pav. II tipo 2 grupės modelis

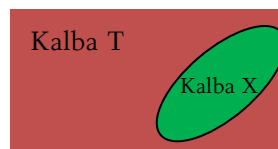
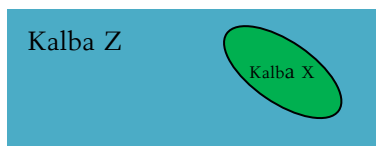
§ 11. Atsižvelgiant į ekstralingvistinius ir lingvistinius požymius *išorinių kalbos salų* sinchroninė klasifikacija yra paprastesnė nei *vidinių kalbos salų*. *Išorines kalbos salas* sudaro tos kalbės X atmainos, kurios nėra X kalbės teritorijoje ir plyti kalbės Y (ar kalbų T, Z) plote.

Šiuo atveju svarbu jau ne kalbos atmainų santykis toje pačioje kalboje X, bet kalbos X ir kalbos Y (ar kalbų T, Z) tarpusavio santykis. Smulkiau klasifikuojant išorines kalbos salas svarbesnis yra ne geografinis, bet lingvistinis kriterijus.

Geografiniu (teritoriniu) kriterijumi remiantis galima konkrečiai nurodyti, kokių kitų kalbų (Y, T, Z) teritorijose egzistuoja kalbos X salos (plg. Keel, Mattheier 2003; Москалюк 2011)^{xviii}.

Pavyzdžiui, vokiečių kalbos salų yra Italijoje, Kazachstane, Lenkijoje, Rusijoje, Čekijoje. Suomų kalbos salų – Švedijoje, Norvegijoje, Rusijoje. Prancūzų kalbos salų – Vokietijoje, Austrijoje, Pietų Afrikoje. Graikų kalbos salų – Italijoje, Gruzijoje, Turkijoje, Rusijoje ir pan. Lietuvių kalbos salų, kaip gerai žinoma, yra Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos teritorijose. *Išorinių kalbos salas* modelį galima pavaizduoti schema.

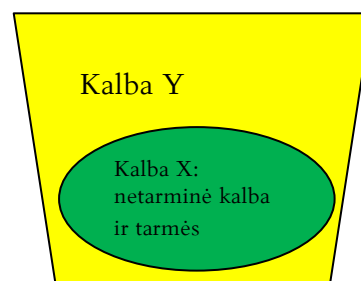
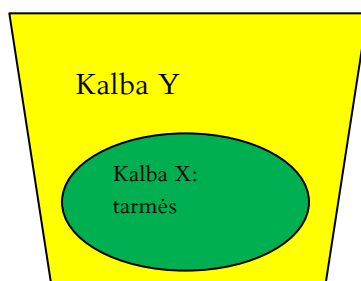
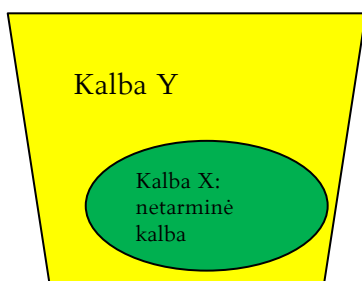

6 pav. Išorinių kalbos salų geografinis modelis

Pasitelkiant lingvistinius kriterijus galima kalbėti apie X kalbos atmainų rūšis ir santykį tose salose. Atsižvelgiant į tai išorinės kalbos salos skyla į tris grupes:

- 1) kalbos salą sudaro tik netarminė kalba kalbanti bendruomenė;
- 2) kalbos salą sudaro tik tarme (tarmėmis) kalbanti bendruomenė;
- 3) kalbos salą sudaro ir netarminė kalba, ir tarme (tarmėmis) kalbanti bendruomenė.

Išorinės kalbos salas galima, atsižvelgiant į lingvistinius kriterijus, galima pavaizduoti schema.

7 pav. 1 modelis

8 pav. 2 modelis

9 pav. 3 modelis

Vidinių ir išorinių X ir Y kalbų salų santykis yra toks: kalbos X vidinės kalbos salos yra kalbos Y išorinės salos ir atvirkščiai: kalbos Y vidinės salos yra kalbos X išorinės salos.

Dar grįžtant prie terminijos galima siūlyti, kad 1) ir 3) atvejais, matyt, tiktų terminas *kalbos X sala*, o 2) atveju galima būtų vartoti modifikuotą terminą: *kalbos X (pa)tarmės N sala*.

DIACHRONINĖ KALBOS SALŲ KLASIFIKACIJA

§ 12. Toliau *kalbos salas* galima skirstyti atsižvelgiant į jų istoriją ir susiformavimo aspektus, kitaip tariant, imtis diachroninės klasifikacijos. *Kalbos salas* gali būti susidariusios skirtingu laiku, skirtingų regionų pagrindu, gali turėti skirtingą tarminį pamatą, gali būti atsiradusios skirtingais migracijos ar asimiliacijos periodais, jų atsiradimas gali turėti įvairių priežasčių (plg. Rosenberg 3–4; Wiesinger 1980: 491–492). Tačiau klasifikuojant *kalbos salas* diachroniškai iš principo užtenka dviejų klasifikacinių kriterijų. Tai:

- a) salų susiformavimo būdas,
- b) salų susiformavimo laikas.

Šie kriterijai ir apskritai diachroninė klasifikacija tinka tiek *vidinėms*, tiek *išorinėms kalbos saloms*.

§ 13. Pagal susiformavimo būdą galima skirti tris bendriausius *kalbos salų* tipus:

- I. alochtoninės^{xix} kalbos salos;
- II. autochtoninės kalbos salos;
- III. mišriosios salos.

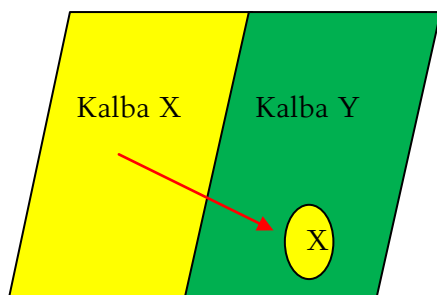
Kiek galima spręsti iš lingvistinėje literatūroje aprašytų atvejų, *alochtonų salos* yra bene tipiškiausias ir labiausiai paplitęs *kalbos salų* formavimosi modelis. *Alochtoninės salos* susiformuoja tada, kai tam tikra kalbinė bendruomenė iš gimtosios kalbos X ploto persikelia į svetimos kalbos Y teritoriją. Šių salų kūrimosi modelis iš esmės yra susijęs su gyventojų migracija, todėl jį dar galima būtų vadinti *migraciniu* modeliu.

Geografiškai žiūrint, galima skirti dvi alochtonų kalbos salų grupes, priklausomai nuo to, kokiose teritorijose jos formuojasi:

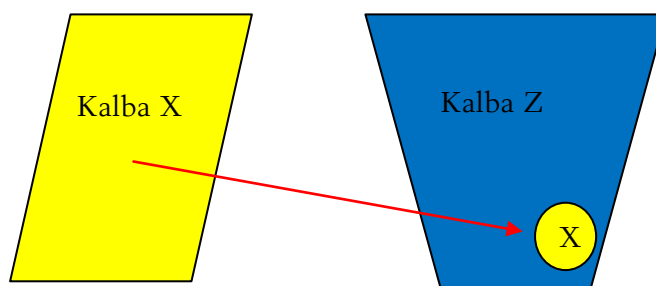
- 1) kalbos X salos gretimoms (netolimoms, kaimyninės) kalbos teritorijoje;
- 2) kalbos X salos per didelį atstumą nuo gimtosios kalbos ploto.

Konkretūs pavyzdžiai. *Kalbos salų* gretimose teritorijose pavyzdys galėtų būti vokiečių kalbos salos Vengrijoje, Čekijoje, Lenkijoje. Taip pat lietuviška Malkavos sala Mstislavlio raj., Magilovo srt., Baltarusijoje, kurio gyventojai persikėlė prieš maždaug 90 metų iš Linkmenų apylinkių (žr. Zinkevičius 1966: 31; Kindurytė-Sivickienė 1989: 123–126). Salų, susikūrusių per didelį atstumą nuo gimtosios kalbos ploto, pavyzdys galėtų būti vokiečių kalbos salos Rusijoje, Amerikoje. Kitas pavyzdys – pokarinių emigrantų lietuvių kalbos salelės Amerikoje; dabar Anglijos, Airijos miestuose, kur gyvena lietuvių, greičiausiai irgi formuojasi lietuvių kalbos salos.

Alochtoninių kalbos salų susiformavimo modelius galima pavaizduoti schema.

10 pav. I tipas. *Alochtonų kalbos salos modelis. 1 grupė*

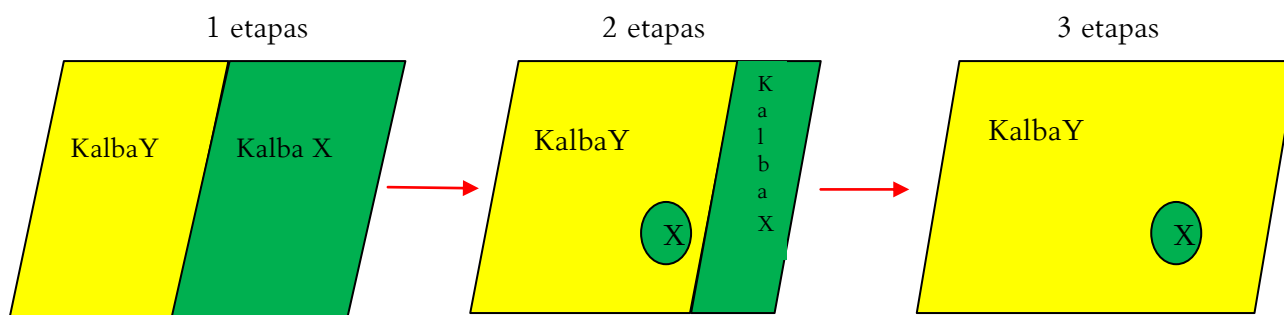

11 pav. I tipas. *Alochtonų kalbos salos modelis. 2 grupė*

§ 14. II-asis tipas, autochtonų salos, susiformuoja tada, kai viena kalba (pavyzdžiui, kalba Y) ima skverbtis į kitos kalbos (pavyzdžiui, kalbos X) teritoriją ir joje plinta. Kitaip tariant, kalbos X teritorijoje plintanti svetima kalba Y ima greičiau ar lėčiau kalbiškai asimiliuoti vietinių gyventojų kalbą^{xx}. Tačiau tam tikruose plotuose ši asimiliacija arba neveikia, arba veikia labai lėtai. Todėl išlieka daugiau mažiau kompaktiška kalba X kalbanti bendruomenė, užimanti tam tikrą teritoriją.

Tačiau ji jau būna apsupta Y kalba kalbančių. Taip atsiranda autochtoninės kalbos salos. Šį susiformavimo modelį kitaip dar būtų galima vadinti *asimiliaciniu* modeliu.

Konkretūs pavyzdžiai. Pavyzdys čia gali būti lietuvių lingvistinėje literatūroje aptariamoms lietuvių kalbos saloms etninėse lietuvių žemėse dabartinėje Baltarusijoje ar Lenkijoje: Apsas, Ramaškonys, Lazūnai, Punksas ir t. t. Manoma, kad šie arealai kadaise priklausė ištisam lietuvių kalbos masyvui ir tik ilgainiui buvo atskirti nuo pagrindinio ploto (žr., pavyzdžiui, Zinkevičius 2005: 119–150; 152–160)^{xxi}. Dar būtų galima minėti sorbų (lužitėnų) autochtonų salą Vokietijoje (žr. Schuster-Šewc 2001: 31–35). *Autochtoninių kalbos salų* susiformavimo modelį galima pavaizduoti schema.

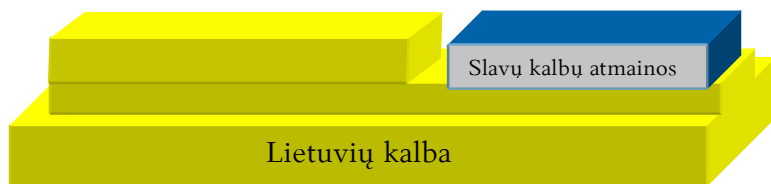
12 pav. II tipas. *Autochtonų kalbos salos modelis*

§ 15. III-iają kalbos salų tipą būtų galima vadinti *mišriuoju*. Kalbėti apie šį tipą leidžia galimas *alochtoninių* ir *autochtoninių kalbos salų* santykis. Jį sudarytų dvi grupės:

- 1) mišrioji-asimiliacinė,
- 2) antrinių autochtoninių salų.

Kalbėti apie pirmąją grupę geriausia imant konkretų pavyzdį. Jis bus iš lietuvių kalbos ploto. Jau buvo minėta, kad rytiniuose Lietuvos pakraščiuose yra slavų kalbų atmainų arealų. Synchroniškai žiūrint, tai II tipo 1 grupės modelis. Bet kyla klausimas, kaip šiuos arealus reikia klasifikuoti diachroniškai. Situacija čia susiklosčiusi tokia, kad jų negalima priskirti nei grynai alochtoniniam, nei grynai autochtoniniam tipui, nes šių arealų susiformavimas yra netipiškas ir neatitinka minėtiems tipams priskiriamų kriterijų. Iš tikrųjų dalis šių arealų yra susiformavę ne pagal migracinį modelį, nes juose dalis slavų kalbų atmainomis kalbančių gyventojų nėra atvykę iš Lenkijos ar Baltarusijos. Tačiau tai nėra ir autochtoninis modelis, nes įvairiais tyrimais yra įrodyta, kad kadaise šiuose arealuose buvo kalbama lietuviškai. Plg. kad ir tokią kun. J. Žiogo informaciją apie dabar nelietuvišką Gaidės arealą^{xxii}: „aplink čionai visur gyvena aplenkėję lietuviai (lietuviškai dar tebekalbą), baltgudžių visiškai nėra“ (1910: 326). Vadinasi, dalis Lietuvos teritorijoje dabar esančių (synchroniškai žiūrint – vidinių) kalbos salų nėra nei tikros alochtoninės, nei tikros autochtoninės. Jas galima vadinti mišriomis-asimiliacinėmis, nes slavų kalbų atmainos yra „užsiklojusios“ ant

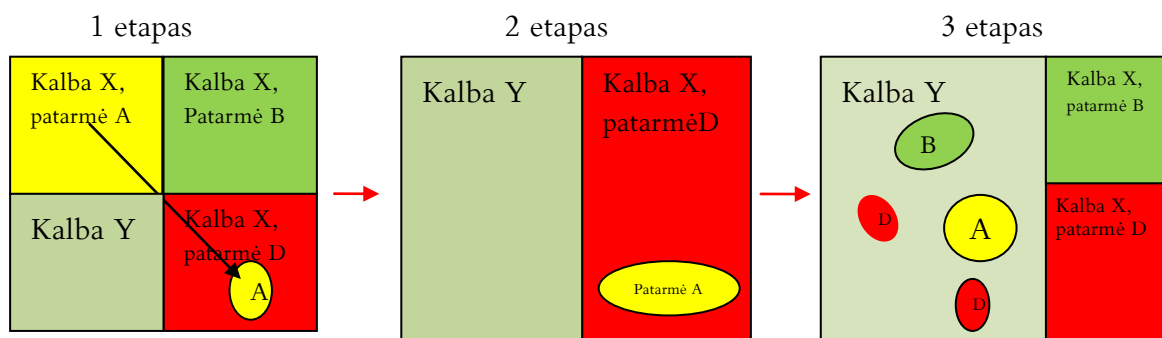
dalies vietinių gyventojų ir išstūmusios anksčiau jų vartotą lietuvių kalbą. Šį modelį galima pavaizduoti schema.

13 pav. III tipas. Mišrusis kalbos salos modelis. 1 grupė

Antroji III kalbos salų tipo grupė yra pati sudėtingiausia. Tai daugiau teorinis modelis, kuriam iliustruoti kol kas nėra pakankamai patikimų pavyzdžių. Galima tik atsargiai spėti, kad tokio tipo galėjo būti Zietelos sala. Taip pat tam tikrų minčių kelia ir Gervėčių salos padėtis (plg. Kardelis 2014). Tačiau tokiems spėjimams pagrįsti dar reikia atskirų ir išsamių tyrimų.

Taigi galima sumodeliuoti tokią situaciją. Tarkime, kad kalbos X teritorijoje, kurioje nors jos dalyje, pavyzdžiui patarmės D plote, susiformuoja vidinė sala A. Kalbos X viduje, jos tarmių atžvilgiu, tai bus, diachroniškai žiūrint, alochtoninė sala. Vėliau dalis kalbos X ploto, į kurią patenka ir ta alochtoninė sala A, „uždengiama“ svetima kalba Y. Tačiau Y kalbos plote išlieka X kalbos B, D patarmių salos, tarp jų ir sala A. Tik tokiu būdu ji jau tampa autochtoninė, turint galvoje kalbų X ir Y santykį. Šį modelį dar būtų galima vadinti *antrinės autochtoninės salos* modeliu. *Mišriųjų kalbos salų* susiformavimo modelį galima pavaizduoti schema.

14 pav. III tipas. Mišrusis kalbos salos modelis

§ 16. Bendriausio pobūdžio klasifikacija pagal kalbos salos susiformavimo laiką gali būti maždaug tokia:

- a) seniausiojo laikotarpio;
- b) viduriniojo laikotarpio;
- c) naujausiojo laikotarpio.

Ji iš principo galėtų tikti ir vidinėms, ir išorinėms, taip pat tiek alochtonų, tiek autochtonų saloms chronologiškai klasifikuoti. Konkretesnis chronologinis skirstymas, žinoma, jau priklauso

nuo kiekvienos konkrečios kalbos^{xxiii}. Be to, salų susiformavimo laikui nustatyti vien lingvistinių duomenų, žinoma, nepakanka. Todėl labai svarbu remtis istoriniais šaltiniais ir duomenimis. Alohtoninių salų susidarymo chronologijai ypač aktualus migracijos klausimas, tačiau su ja susijusių patikimų duomenų ne visada galima rasti (plg. Gaučas 2004: 22). Tačiau tai jau ne klasifikacijos, bet konkrečių *kalbos salų* tyrimų klausimai ir atskiros studijos tema.

IŠVADOS

1. Kalbant apie lietuvių kalbos plotus ne Lietuvos teritorijoje patogesnis ir aiškesnis yra ne *periferinių lietuvių kalbos tarmių (šnektų)*, bet *lietuvių kalbos salos* terminas. Atsižvelgiant į tyrimo aplinkybes, objektą ir kontekstą ši terminą galima kiek susiaurinti ir pasidaryti, reikalui esant, terminą *lietuvių kalbos tarmių salos*. Arba dar sukongretinti, pvz., *rytų aukštaičių vilniškių patarmės salos*.
2. Galima pasiūlyti tokią bendresnio pobūdžio *kalbos salų* klasifikaciją, kuri dar nėra galutinė ir gali būti diskutuojama.

SINCHRONINĖ KLASIFIKACIJA

1) VIDINĖS KALBOS SALOS

I-asis *vidinių kalbos salų* tipas ir trys jo grupės:

- 1) (pa)tarmės A sala (pa)tarmės B plote;
- 2) netarminės kalbos sala (pa)tarmės X plote;
- 3) (pa)tarmės X sala netarminės kalbos plote.

II-asis *vidinių kalbos salų* tipas ir jo grupės:

- 1) kalbos Y, T, Z kalbės X teritorijoje;
- 2) kalbės X sala, plytinti kalbės Y, esančios tos pačios kalbės X teritorijoje, plote.

2) IŠORINĖS KALBOS SALOS IR JŲ GRUPĖS:

- 1) kalbos salą sudaro tik netarminė kalba kalbanti bendruomenė;
- 2) kalbos salą sudaro tik tarme (tarmėmis) kalbanti bendruomenė;
- 3) kalbos salą sudaro ir netarminė kalba, ir tarme (tarmėmis) kalbanti bendruomenė.

DIACHRONINĖ KLASIFIKACIJA

1) ALOCHTONINĖS (migracinės) KALBOS SALOS IR JŲ GRUPĖS:

- 1) kalbos X salos gretimės (netolimės, kaimyninės) kalbos teritorijoje;
- 2) kalbos X salos per didelį atstumą nuo gimtosios kalbos ploto.

2) AUTOCHTONINĖS (asimiliacinės) KALBOS SALOS

3) MIŠRIOSIOS KALBOS SALOS IR JŲ GRUPĖS:

- a) mišrioji-asimiliacinė grupė,

b) antrinių autochtoninių salų grupė.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė, D. 2012: Tarptautinės mokslinės konferencijos „Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai“ apžvalga: geolingvistų problemos ir sprendimai, *Respectus Philologicus* 21 (26), 235–239.
- Berend, N. 1998: *Sprachliche Anpassung. Eine soziolinguistisch-dialektologische Untersuchung zum Rußlanddeutschen*, Tübingen: Narr.
- Dieveniškųjų šnektos žodynas* [autoriai: L. Grumadienė, D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris; sudarė: D. Mikulėnienė (red.), K. Morkūnas, (red.) A. Vidugiris], T. 1: A–M, 2005, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Domaschnev, A. I. 2005: Einige Bemerkungen zum Begriff «Sprachinsel» und zur Erforschung der russlanddeutschen Mundarten, *Домашнев А. И. Труды по германскому языкознанию и социолингвистике*, Ин-т лингвист. исслед., Спб.: Наука, 788–796.
- Etninių žemių lietuviai dabartinėje Baltarusijoje*, 1999, Vilnius.
- Földes, C. 2006: ‚Sprachinsel‘-Paradigma auf dem Prüfstand: Konzept, Terminologie und Forschungsmethodologie, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, Band 126, Heft 3, 321–341.
- Garšva, K. 1989: Kalbinės situacijos raida pakraščių šnektose, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXVIII, Vilnius, 12–38.
- Garšva, K. 1993: Pietryčių Lietuvos gyventojų tautinės ir kalbinės orientacijos 1089 metais, *Lituanistica* 3 (19), Vilnius: Academia, 28–35.
- Garšva, K. 2002: Daugpilio pietinių apylinkių šnektos, *Lituanistica* 1 (49), 98–105.
- Garšva, K. 2005: *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Garšva, K. 2008: Užribio lietuviai mūsų kultūros priešpilis, *Pasaulio lietuviai*: http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/12_garsva.pdf
- Garšva, K. 2012: Dabartinės užribio lietuvių šnektos ir Dieveniškųjų šnektos: <http://www.tarmes.lt/images/Veikla/Kazimieras%20GARSVA.pdf>
- Gaučas, P. 2004: *Etnolingvistinė rytų Lietuvos gyventojų raida. XVIII a. antroji pusė–1939 m.*, Vilnius.
- Grinaveckienė, E. 1973: Kai kurios Gervėčių tarmės veiksmožodžio ypatybės, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XIV, 221–229.
- Grumadienė, L. 1989: Varenavo rajono oikonimų slavinimas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 28, 84–90.
- Honnen, P., Forstreuter, C. 1994: Sprachinseln im Rheinland. Eine Dokumentation des Pfälzer Dialekts am unteren Niederrhein und des "Hötter Platt" in Düsseldorf-Gerresheim, *Rheinische Mundarten*, Band 7, Köln.
- Hutterer, C. J. 1963: Grundsätzliches zur Sprachinselforschung, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache* 85, Halle, 177–196.
- Hutterer, C. J. 1982: Sprachinselforschung als Prüfstand für dialektologische Arbeitsdisziplinen, *Dialektologie. I. Halbband*, Berlin, 178–189.
- Kačerauskienė, A.: Lietuvių kalbos paribio šnektos, *XXI amžius*, Nr. 18 (1611): http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2008/03/05/kalb_02.html
- Kardelis, V. 2009: *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kardelis, V. 2014: *Gervėčiai: kokia kalbinių tyrimų perspektyva?* (spausdinama).
- Kardelytė, J. 1975: *Gervėčių tarmė: fonetika ir morfologija*, Vilnius.

- Keel, W. D., Mattheier, K. J. (Hrsg./eds.) 2003: Deutsche Sprachinseln weltweit: Interne und externe Perspektiven, *German Language Varieties Worldwide: Internal and external Perspectives*, Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien.
- Kindurytė-Sivickienė, M. 1989: Apie XIX a. lietuvių kolonijų kalbą Baltarusijoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXVIII*, 123–125.
- Lietuvos Rytai. Straipsnių rinkinys*, 1993: Vilnius.
- Lipskienė, J. 1972: Gervėčių tarmės frazeologizmai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, Vilnius, 113–141.
- Lipskienė, J. 1989: Gervėčių šnektos ištiktukai, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXVIII*, 118–122.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija* 1999; 2008, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas
- LKK – *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1989, t. XXVIII.
- Mattheier, K. J. 1994: Theorie der Sprachinsel. Voraussetzungen und Strukturierungen, – *Klaus J. Mattheier/Nina Berend (Hg.): Sprachinselforschung. Eine Gedenkschrift für Hugo Jedig*, Frankfurt a.M./Berlin/Bern/New York/Paris/Wien, 333–348.
- Mattheier, K. J. 2002: Sprachinseln als Arbeitsfelder. Zu den zentralen Forschungsdimensionen der Erforschung deutscher Sprachinseln, *Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest, Band 14. Die deutsche Sprache und die EU aus ungarischer Sicht*. Herausgegeben von Ferenc G LATZ. Budapest, Europa Institut Budapest, 131–141.
- Matulevičienė, S. 2011: Lietuviška Gervėčių sala Baltarusijoje: 2011 metų tyrimai, *Tautosakos darbai XLII*, 320–329.
- Metzler Lexikon Sprache*, 2005: Stuttgart, Weimar.
- Mikulėnienė, D. 1993: Priegaidžių defonologizacijos tendencijos Gervėčių tarmėje, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXX*, Vilnius, 95–104.
- Mikulėnienė, D. 1996–1997: Einwirkung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten, *Linguistica Baltica* 5–6, Karków, 57–67.
- Morkūnas, K. 1993: Dėl sąvokos „periferinės tarmės“, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXX*, 4–7.
- Razmukaitė, M. 1989: Gervėčių apylinkių gyvenamųjų vietų vardų leksiniai-struktūriniai bruožai, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXVIII (Kalbų ryšiai ir sąveikos)*, Vilnius: Mokslo, 77–83.
- Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*, 1992: Vilnius.
- Romančiuk, A. 1998: Lietuvių kalbos periferinių tarmių tyrinėjimo literatūros rodyklė, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXVIII*, 215–230.
- Romančuk-Vaičiulytė, O. 1996: *Tikriniai vardai Gervėčių apylinkių tarmėje. Pavardės ir mikrotoponimai*, Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.
- Romančuk-Vaičiulytė, O. 2005–2009: Gervėčių šnektos vardažodinės ir dalyvinės kilmės prieveiksmių daryba, *Kalbotyra* 54 (2), 128–132.
- Rosenberg, P.: Vergleichende Sprachinselforschung: Sprachwandel in deutschen Sprachinseln in Russland und Brasilien, *Linguistik online* 13, 1/03: http://www.linguistik-online.de/13_01/rosenberg.html
- Schuster-Šewc, H. 2001: Das Sorbische – eine slawische Sprache in Deutschland, *Akademie-Journal 2/2001 "Sprachen in Europa". Union der deutschen Akademien der Wissenschaften*, 31–35.
- Trumpa, E. 1998: Kai kurios dzūkavimo raidos tendencijos Pelesos šnektoje, *Baltistica XXXIII* (1), 85–94.
- Trumpa, E. 2008: *Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Tuomienė, N. 2006: Dėl prielinksnių konstrukcijų plitimo periferinėse Varanavo šnektose, *Acta Baltico-Slavica* 30, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa: SOW, 427–438.
- Tuomienė, N. 2009: Periferinės Ramaškonių šnektos *a, ia* kamienų daiktavardžių linksniavimas *Respectus Philologicus* Nr. 16 (21) A, Kaunas, 188–201.
- Tuomienė, N. 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas* (Opera linguistica Lithuanica 13), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Urbanavičienė, J. 2006: Rytų aukštaičių vilniškių pakraštinių šnektų kirčiavimo ypatumai, *Baltistica* 41 (2), 219–231.

- Urbanavičienė, J. 2010: *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vaitkevičius, V. 2010: Kompleksinė ekspedicija Gervėčiuose, *Tautosakos darbai* XL, 280–285.
- Vaitkevičius, V. 2011: Gervėčių sala istorijos tėkmėje, *Liaudies kultūra* 5 (140), 17–34.
- Vidugiris, A. 1972: Iš Gervėčių tarmės semantinių dialektizmų, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, Vilnius, 21–29.
- Vidugiris, A. 1974: Gervėčių tarmės leksiniai dialektizmai, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, t. 1 (46)*, 177–127.
- Vidugiris, A. 1983: Dėl kalbų kontaktavimo Pietryčių Lietuvoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXIII, Vilnius, 46–61.
- Vidugiris A. 1983: Dėl kalbų kontaktavimo pietryčių Lietuvoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai XXIII (Kalbų kontaktai Lietuvos TSR)*, Vilnius, Mokslas, 46–61.
- Vidugiris, A. 1992: Iš Lietuvos pietrytinių šnektų likimo (iki 1945 m.), *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*, Vilnius, p. 223–231.
- Vidugiris, A. 1993: Etnolingvistinė pietryčių Lietuvos padėtis XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvos rytai*, Vilnius, 115–131.
- Vidugiris, A. 1999: Gervėčių šnektos – gyva etninės Lietuvos liudytoja, *Etninių žemių lietuviai dabartinėje Baltarusijoje*, Vilnius: Nacionalinių tyrimų centras, 43–51.
- Vidugiris, A. 1998: *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vidugiris, A. 2004: *Zietelos lietuvių šnektos*, Vilnius: Presvika.
- Vidugiris, A. 2008: *Lazūnų šnektos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vidugiris, A. Mikulėnienė D. 2005: *Zietelos šnektos tekstai I*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vidugiris, A. Mikulėnienė D. 2010: *Zietelos šnektos tekstai II*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vidugiris, A. Petrauskas J. 1985: *Lazūnų šnektos žodynas*, Vilnius.
- Wiesinger, P. 1980: Deutsche Sprachinseln, *Lexikon der germanistischen Linguistik. 2. Aufl.*, 491–500.
- Zinkevičius, Z. 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius.
- Zinkevičius, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mokslo l-kla.
- Zinkevičius, Z. 2002: Gervėčių šnektos šių dienų mokslo požiūriu, *Rinktiniai straipsniai I*, 473–475.
- Zinkevičius, Z. 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto l-kla.
- Žiogas, J. 1910: Archeologiški tyrinėjimai Gaidės apylinkėje, *Lietuvių tauta*, kn. 1, d. 3, Vilnius, 313–333.
- Баранникова, Л. И. 1975: *Говоры территорий позднего заселения и проблема их классификации*, М.
- Кожемякина, В. А., Колесник Н. Г., Крючкова Т. Б. 2006: *Словарь социолингвистических терминов*, ИЯРАН.
- Москалюк, Л. И. 2011: *Лингвистический атлас немецких диалектов на Алтае*, Барнаул: АлтГПА.
- Столярова, Н. Н. 2010: *Опыт дискурсивного описания "языкового острова"*, М.
- Судник, Т. М. 1975: *Диалекты литовско-славянского пограничья. Очерки фонологических систем*, Москва.
- Суперанская, А. В., Подольская, Н. В., Васильева Н. В. 2005: *Общая терминология*, М.: УРСС.
- Теркулов, В. И. 2009: О методологии исследования анклавного говора, *Філологічні трактати*, Т. 1, № 2, 155–159.
- Терминологическая деятельность*, М.: УРСС Эдиториал.
- Жеребило, Т. В. 2011: *Термины и понятия лингвистики. Общее языкознание. Социолингвистика. Словарь-справочник*.

Išnašos

ⁱ Plg. DLKŽ eksplikacija: **periferij||a** (1) 1. nuo centro nutolusi dalis. 2. šalies pakraštys; tolimesnė nuo centro sritis: *Važinėja po ~q*

ⁱⁱ Ji, galima sakyti, tarsi metaforiškai vartojama kaip termino „periferinės tarmės“ sinonimas.

ⁱⁱⁱ „Immer dann, wenn irgendwo in der Welt eine Kommunikationsgemeinschaft als Sprachminderheit von ihrem eigentlichen Sprachmutterland geographisch getrennt ist und von einer sprachlich differenten Kontaktgesellschaft umschlossen bzw. überdacht wird, sprechen wir von einer Sprachinselkonstellation“ (Mattheier 1994: 131). Dėl šio požymio dar žr. Metzler-Lexikon Sprache 2005: 619; Földes 2006: 323–330; Кожемякина et al. 2006: 312.

^{iv} Plg. Wiesinger 1980: 491; Hutterer 1982: 100; Domaschnev 2005: 165; Földes 2006: 323–330; Кожемякина et al. 2006: 312.

^v Plg. Mattheier 1994: 334–335, Földes 2006: 323–330; Жеребило 2011.

^{vi} Plg. ten pat. Taip pat žr. Кожемякина et al. 2006: 312; Жеребило, 2011.

^{vii} Plg. Hutterer 1991: 100; Rosenberg *Linguistik online* 13, 1–10, Földes 2006: 323–330; Кожемякина et al. 2006: 312; Жеребило 2011.

^{viii} Tai nėra galutinė, bet labiau darbinė, diskusinė apibrėžtis, kuri, jeigu būtų svarstoma, galėtų ir kiek keistis.

^{ix} Žiūrėta internete: <http://voluntary.ru/dictionary/983/word/ostrovnoi-dialekt>

^x Vokiško termino *Sprachinsel* istorija ir raida gana išsamiai nušviesta C. Földes (2006: 321–341) straipsnyje.

^{xi} Žiūrėta internete: http://www.linguistik-online.de/13_01/rosenberg.html

^{xii} Plg. dar kelias apibrėžtis: „Sprachinseln sind punktuell oder flächenhaft auftretende, relativ kleine, geschlossene Sprach- und Siedlungsgemeinschaften in einem anderssprachigen, relativ größeren Gebiet“ (Wiesinger 1980: 491). „Sprachinseln sind räumlich abgrenzbare und intern strukturierte Siedlungsräume einer sprachlichen Minderheit inmitten einer anderssprachigen Mehrheit“ (Hutterer 1982: 178). „Eine Sprachinsel ist eine durch verhinderte oder verzögerte sprachkulturelle Assimilation entstandene Sprachgemeinschaft, die – als Sprachminderheit von ihrem Hauptgebiet getrennt – durch eine sprachlich/ethnisch differente Mehrheitsgesellschaft umschlossen und/oder überdacht wird, und die sich von der Kontaktgesellschaft durch eine die Sonderheit motivierende soziopsichische Disposition abgrenzt bzw. von ihr ausgegrenzt wird“ (Mattheier 1994: 334). „Островной диалект. Диалект (или говор), находящийся в окружении другого языка или других диалектов и резко отличающийся по своим языковым чертам от других диалектов этого же языка. О.д. относится к территориальным разновидностям языка, но его существование связано с особенными социально-историческими условиями, определившими физическую или культурно-языковую изоляцию и тем самым сохранение специфических архаических или появление дивергентных языковых признаков. С другой стороны, находясь в иноэтническом и иноязыковом окружении, такие диалекты испытывают влияние соответствующих языков. Напр., О.д. русскоязычной общины молокан, проживающих на территории Армении, О.д. «русских немцев»; закатальский диалект аварского языка в Азербайджане; кистинский диалект чеченского языка в Грузии“ (Кожемякина et al., 2006: 312); Островной диалект (остров языковой). Диалект (или говор), находящийся в окружении другого языка или других диалектов и резко отличающийся по своим чертам от других диалектов этого же языка. Территориальная разновидность языка, физическая и культурно-языковая изоляция которого привела к появлению дивергентных языковых признаков или сохранению архаических черт: например, островной диалект русскоязычной общины молокан, проживающих на территории Армении; кистинский диалект чеченского языка в Грузии (Жеребило 2011).

^{xiii} Pavyzdžiui, P. Wiesingeris skirdamas išorines (Außensprachinseln) ir vidines (Binnensprachinseln) remiasi lingvistiniu kriterijumi: pagal salą supančią kalbą (Wiesinger 1980: 491).

^{xiv} Šiame straipsnyje pasirinkta opozicija *tarmė : netarminė kalba* – t. y. visos kalbos atmainos, kurios nėra tarmė (bendrinė kalba, pusiau tarminė kalba ir pan.).

^{xv} Lietuvių kalbos plote tokių pavyzdžių, atrodo, nėra. Formaliai tarsi tikty Vabalninko rytų aukštaičių uteniškių plotas, apsuptas rytų aukštaičių panevėžiškių, anykštėnų ir kupiškėnų (žr. LKTC 2005: 123). Tačiau naujausi projekto *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* duomenys rodo, kad apie tipišką salą čia vargu ar galima kalbėti (žodinė D. Mikulėnienės informacija).

^{xvi} Aiškesnių pavyzdžių galima bus rasti šiuo metu Lietuvių kalbos institute dar vykdomo projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ vadovaujamo D. Mikulėnienės, rezultatuose.

^{xvii} Iškart būtina atkreipti dėmesį ir pasakyti, kad tai sinchroninė klasifikacija, visiškai nekludanti salų susiformavimo klausimo. Tai – jau diachroninės klasifikacijos ir analizės dalykai. Kitaip tariant, aptariamo tipo sinchroninės salos gali būti susiformavusios skirtingais būdais, žr. toliau diachroninę klasifikaciją.

^{xviii} Šią geografinę nuorodą galima siaurinti, nes kalbos salų yra ne tik didelėse teritorijose, bet ir miestuose, pavyzdžiui, kinų ir italų kalbos salos Mannhattene arba turkų kalbos – Berlyne–Kreuzburge (žr. Mattheier 2002: 132).

^{xix} Šis terminas klasifikacijoje yra parankus, nes gražiai dera prie lietuvių kalbotyroje įprasto termino *autochtonai*, o sistemiškumo požiūriu geresnis už kai kuriuose darbuose vartojamą *persikėlėlių* sąvoką (plg. Zinkevičius 1966: 31; 2005: 161; Kindurytė-Sivickienė 1989: 123–125). Be to, šis terminas įprastas, pavyzdžiui, vokiečių lingvistikos ir sociologijos literatūroje. Beje, sąvoka *alochtonai* pasitaiko ir lietuvių emigrantų forumuose, plg.: <http://nyderlandai.eu/forumas/viewtopic.php?f=18&t=618&start=20>, straipsniuose apie tautines mažumas,

plg.:<http://www.smm.lt/strategija/docs/iss/20111110/03-Vaiva%20Vaicekauskiene.pdf>;[http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/2011_Nr9\(59\)Tautiniu%20mazumu%20svietimo%20politika.pdf](http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/2011_Nr9(59)Tautiniu%20mazumu%20svietimo%20politika.pdf).

^{xx} Su kalbinės asimiliacijos procesais, žinoma, susiję ir kitokie asimiliaciniai reiškiniai – etniniai, konfesiniai ir pan. – ir jų raida.

^{xxi} Be to, čia įtakos turėjo ir istorinės aplinkybės, valstybių sienų ir administracinių vienetų ribų kaita.

^{xxii} Kuris tuo metu buvo „Kauno gub., Ežerėnų pavietae, prie Drukšių parapijos prigulincioje Gaidės (arba Gaidžių) pilijoje, apie 20 varstų į rytų-pietus nuo Ežerėnų (Novoaleksandrovsko) miesto“ (Žiogas 1910: 313).

^{xxiii} Pavyzdžiui, vokiečių kalbos salų tyrimuose skiriamos XII–XIV a. viduramžių salos (mittelalterliche Sprachinseln) ir XVI, ypač XVIII a. vėlesniųjų laikų salos (neuzeitliche Sprachinseln) (Wiesinger 1980: 491; Földes, 2006: 326).

Gauta 2013 m. lapkričio 22 d.

Priimta 2014 m. sausio 10 d.

Vytautas Kardelis

Lietuvių kalbos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto 5

01513 Vilnius, Lietuva

[vytautas.kardelis@flf.vu.lt]